

ALTZÜRÜKÛ URRUTIAKO LEINUAREN ERESIAK XV.MENDEKO

Txomin Peillen

Erdi Arotik heldu zaizkigun olerki mota askori, Ereski zaharrak, izena ematen diegu; jadanik Francisque Michel-ek 1857an hala aipatzen ditu. Diote, Zuberoakotik bat baizik ez dela salbatu “Berterretxe kantorea”, baina gure ustez gutienik beste lau badira. Bestalde ez dugu itxaropenik galtzen nonbait besterik agertuko dela.

Euskalzale ta euskalari batzuek kantu herrikoien artean sailkatzen dituzte oraindik herriak kantatzen dituelako, nahiz egileak, notinak, gertaerak ez diren herrikoiak, baina aitunen seme t’alaben bizitzen berri emaile. Eresi zaharrenak gure kondairalari zaharrek, Garibayek, Isastik bildu zituzten, ez dakigu norengandik; berdin Zuberoako Berterretxen kantorea J.D.J. Salaberry-k nonbait ikasia zuen, etxean, herrian? Haren paper zahar guztiak eskuen artean ditut eta hor bospasei kantu bilduma, bospasei kartilla, jabe izenik gabe, kantatzaile izenik gabe, batak hemezortzigarren mendeko esku eskribugintzarekin, besteak berriagoak, baina 1870. urtea baino lehen bilduak. Bilduma horietan Berterretxen kantoreaz kanpo Urrütiako leiñuaren eresiak ere agertzen zaizkigu, agian, oraindik bizi zen leiñuaren ez mintzeko argitaratu ez zirenak osoki.

Dakidanez Urrütiako eresiak ez dira gehiago kantatzen, eta Berterretxe egiten bada gehienetan Salaberryk egindako liburuari zor diogu, Zuberoako etxe askotan euskal liburu bakarra baita. Naski gertatzen da herriak literatura jakintsuzko lanak gordetzea, begiratzea; adibidez Tunisia herrian Ilali Arrotz inbasoren eresiekin gertatzen da, herri xumeak dituela gorde, eskolatuek beren kondaira ezagutza gatik baztertzen zituztelarik, Ilali delakoak izan baitira Tunisia aberatsa, “Erromaren garitegia” desertu bilakatu dutenak. Berdin genioke gure herritarrek Errolanen aldeko antzerkiak eman dituztela, 1906. urtean euskaldun eskoladun batzuek Errolanen kontrako *Uskaldünak Ibañetan*, eman arte.

Orain, badakigu ez dela XVI. menderarte *jakintsun/herrikoi* berezikuntzarik egin European, nahiz musikagintzan, nahiz literaturgintzan. Hartakotz egituraz berdin dira Eresiak eta herriko Eske-pertsuak. Gaiak ez

dira, ordea, herrikoiak “jaunkoiak” baizik, eta egileak ere halakoak zirela badakigu, eresi gehienen kasuan.

Oraingoan, galdera bat egingo dut, ea lau ala bost kantu idatzi ziren Urrütiako leinu hortaz. J.D.J. Salaberry-ren paperetan hirur badira eta laugarren baten abioa beharbada. Francisque Michel-en obran laugarren bat. Gero ikusiko dugu zer argi berriekin, eta Jean Haritschelhar-en susmoak nola baietsiko ditugun, denak garai berdineko direla eta denak senar emazte batzuen gatik eginak.

Urrütia I.: *Urrütiako anderia*

Kantu hori Francisque Michel-ek bere *Pays Basque* delakoan 1857.urtean eman zuen *Hauzeko Anderia*, izenarekin; Jaurgain-ek gero argitaratu zuen *Ahetzeko anderia* izenarekin bere *Légendes poétiques du Pays de Soule* delakoan 1916.an. Jaurgain-ek dio ezin dela *Hauzeko Anderia* izan, ez baita sekulan etxe hortako andererik Urrütian ezkondu. Hortan arrazoin du. Orain berriki *Euskal baladetaz* Maria Goyri taldeak agertu liburuan hipotesi hau bazterten dute. Gure Gasteizko herritarrek beren lanerako gerla aurreko Gure Herria-k erabili dituzte, baina gerla ondokoak irakurriz, gai hortaz Txomin Peillen ta Jean Haritschelhar jardun direla ikusiko zuten; azken hau bereziki urrun joan da, egiatik hurbil 1963.urtean. Gure Herrian Euskaltzaindian Haritschelhar-ek egin mintzaldian bere dudak azaldu zituen *Hauze* hitzari buruz, zeren eta hala emanik pikoa ez baita aski luzea, berak uste zuen *Etxauze* izan zela. Kantua Zuberoan bildurik, ez da harritzeko Hauze Etxauze baino hobeki ezagutua izatea. *Urrütia I*, eresiaren ikertzen ari nintzela, gogoratu nintzen *Urrütia II* delakoan etxe hortako anderea Etxauzen sortua dela dioela, beraz inñolaz ere Hauzen. Orain azken oztopoa kentzeko, nola irakurri behar da Ahetze? Badakigu Ahetzeko jauregia Zuberoan Urđiñarben zegoela. Eta zer du ikusteko Etxauztarrekin? Jaurgain-engan arkitu dut erantzuna, bere les Trois Mousquetaires liburuan, Etxauzarrak Ahetzeko jaun zirela ere, idazten baitu. Beraz Jaurgain-ek bere ondorioztapenetan ta Haritschelhar-ek bere susmoetan arrazoin zuten.

Santa Klararen mitoaren gatik Maria Goyri Taldekoek, Jaurgainen ondorioztapenak bazterten dituzte, baina ez Atarratze Jauregia izeneko eresian, nahiz ipuin berdinarean aipamenak badituen. Huna zer dioten, *Euskal Baladak* izenburuko beren liburuan:

“Autore honek aitortzen duenez ‘légères modifications’ d’orthographes’ egin omen zituen, bai eta ere Hauze izenaren ordeztu Ahetze jarri berak bildu zituen datuetan oinarriturik: dirudienez ez omen da aurkitzen Urrütia eta Hauzeko etxeen arteko ezkontzen lekukotasunik, baina bai Menauton Urrütia eta Domenge Ahetzekoren ezkontzarena; hori dela eta baladan ager-

tzen diren pertsonaiekin identifikatzen ditu eta 'la tradition orale a évidment fini par transformer Ahetzeko Anderia en Hauzeko Anderia, eransten du. Gure partetik esan beharra dugu Santa Klararen kondairarekin duen loturak ez duela batere laguntzen Jaurgainen teoria hau.'

Gu ez gara Maria Goyri-koekin bat etortzen, zeren badakigun Kondaira oinarria daukaten Eresi askotan, nahiz Errolanen, nahiz Karlo Magnonetan, holako mito zatiak aurki ditezkeela, olerkigileak jendearen jaramon egitea biltzeko ezarriak, eta beharbada, para-antzerki ohitura bati jarraikiz ere. Ikusiko ditugun lau Eresiak, gertaera berdintsuetan daukate la gaia erakutsiko dugu, historitasunera itzuliz Urrütiako Andereaz eta Jaunaz egin olerkiak, beraz Jean de Jurgain kondairalarien hitzak euskaratuz hala esan genezake:

“Menauton Urrütiakoa horrek 1422.urtean inguruan eta nonbait hogeit urte zituela aitak Domenja Ahetzeko alabarekin ezkonarazi zuela” baina dio Muskildiko eta Erbizeko jauna zela Aita, Arnauton izeneko, ez du erraiten Baigorri bizkondea zela, hots Etxaux leinukoa. Dakigunez Ahetzeko jauregia, Baigorriko bizkonde horren eskumenean omen zen, eta Ahetzeko Anderea Baigorriko zen.

URRUTIAKO ANDERIA I

(Ahetzeko Anderia)

Ahetzeko anderia (I)
Urrütian khorpitzez;
Hor dizü bere büria (2)
kanpoan da bihotzez.
—Nur dü bere maitia?
nahi nüke egia
Jinkoak nahi badü
hiltzia ükhenen dü.
Gure jaun Urrütia
khexian bethi zira;
Erradazüt zertako,
ni e'nüzü kanpoko.

-Hürrünt zite niganik
eztit zure beharrik;
bazoaza kanpora
eni adar biltzera. (3)
-Jauna, holako gaizak (4)
Ahetzeko anderiak
eztitizü ikhasi;
hen doazü ihesi.
Elhe horiek ahotik
jalkhitzen zirelarik,
Urrütia bilhoti
therresta dü ebili.

(1) *Hauzeko* dio Fr. Michel-ek.

(2) *Nor dü bere büria.* Fr. Michel, neurriaren gatik zuzentzen Jurgain-ek, gaizki. 7/7/77 baita bertsoa.

(3) *adar ene biltzera.* Fr. Michel-ek, hutsa da, *adar, eni biltzera* hobeki berdin Jurgain-en eni adar biltzera.

(4) *lanak* dio Fr. Michel-ek *gaizak*-en lekuan.

-Jinkoa zer bizia!
Oi! jaun Urrütia,
ni Ahetzeko etxian (5)
nündüzün bai bakian.

Hunat jin behar nizün
ene zorthia züzün,
bihotz min ükheiteko
zure khexarazteko.

Ogen gabe zü, bethi
mintzo zitzaizt; gogorki;
othoi, zure begiak
ütz ditzala khexiak.

Goizian goiz jeikirik (6)
Ogi opilak eginik (7)
Ahetzeko anderia
lehia dün handia.

Zareta bat бүrian
kanporat jalkhitzian
Mus d'Urrütia zian
baratü bai bidian.

Nun zabiltza haiñ goizik,
Jauregia hüstürük?
galthatzen dero Urrütik (8)
begiak oldartürük.

Jauna, ikhusiren düzü (9)
nahi baldin badüzü,
nurat orai nabilan
zareta hau бүrian.

Jente eskeliari
emaiteko zokhorri
Andere Urrütia
hartü zütian bidiak

Ophila zaria beitzen
betherik jente prauben,
Urrütia zarian (10)
eskia ezari zian.

Ophilak, ordü hartan,
jin ziren haillikotan
Urrütia berhala
uste trunpatü zela.

Ehüliaren etxera
zoaza bilberaztera?
-Jauna, ikhusten düzü...
orai zük badakizü.

-Pharka izadazüt arren,
bekhaitz e'nüzü izanen
emazte huna zirela
orai badit nik proba.

(1422-1450 artean egin) (?)

J. De Jaurgain Légendes
poétiques du Pays de Soule.

(5) Hauze-ren lekuan Ahetze.

(6) jeikirik "a" dun itxura zaharra Michel-ek.

(7) *goiz opilak dio* Fr. Michel-ek.

(8) *dero* zaharra Michelek.

(9) *ikhusten*, Fr. Michel-ek.

(10) *zirien* itxura zaharrean Fr. Michel-ek.

Urrütiako Anderea-ren egituraz

Berterretxen kantorean bezala eta Eresi askoren legez, hona nola egina den: deskribapena (bertso bat) / elkarhizketa (lau bertso, lau ahapaldi).

Deskribapena (ahapaldi bat) / elkarhizketa (hirur ahapaldi).

Deskribapena (ahapaldi bat) / elkarhizketa (hirur ahapaldi).

Deskribapena (bi ahapaldi) / elkarhizketa (bi ahapaldi).

Halaxe hamazortzi ahapaldi ediren zituen Francisque Michel-ek,

Olerkiaren noizkotasuna

Nahiz ez duen zahartasun itxurarik, baina zertan dago zahartasunaren ezaugarria? Guretzat, behintzat, XVIII. mendeko hitzak dira: *jalkhi*, *eskele* eta XVII.mendekoak, *nabila*, *zabiltza*, *oldartü*; hitz zaharragorik ez izateak ez du esan nahi gure olerkia zaharra ez denik. Hiztegiak ez gaitu argituko, zeren eta beste XV.mendeko Eresi zaharretan, euskaldun gehienei zailtasuna, ulertzeko nekea, ez dator zahartasunetik, bizkaieraz izate-tik baizik.

Olerkigintzak, ordea, salatzen du zaharragoa dela, kontrajartzearen teknika darabilta ondo: *hor dizu bere buria:/kanpoan da bihotzez*, hurbil erran zahar edo atsotitz baten itxura duena. Berdin goraxago ikusi bezala deskribapen/elkarhizketa aldikatzea, txandakatzea, aintzinasun seinale da.

Kondairaren ezaugarriak, orain badakigu Jaurgain eta Haritschelhar-en susmoak, baieztapen bihurtzen direla, dakigularik Andere berdina Etxauzeko ta Ahetzeko zela, eta haren senarrari buruz geroago ikusiko ditugun kantuetan, Andere hori Baigorriko bizkondearen arreba dela jakiten baitugu; beraz Jaurgain-ek arrazoin zuen 1422.urtean inguru Urrütian ezkonberri zen Domenja Etxauzekoari, Ahetzekoari, bizkondearen arrebari egin zitzaion gorai pamenezko eresi hori.

Nork egina?

Elkarhizketetan senar-emazteak beren artean zuka mintzatzen dira: *bekaitz e'nüzü*, eta hamargarren ahapaldian kondairalaria edo noka zuzentzen zaio Andere handiari eta ageri denez ez da senarra mintzo, hamabigarrenean hitz egingo baitu zuka, galdera Berdinxkarekin. Nork hitzegin diezaioke Andeari "noka", ez baldin bada etxeko norbait, anaia, osaba, ahizpa? Beharbada osaba, zeren eta Urrutiako jaunaren kantuan, iloba aipatzen du ahapaldi batean *ene illoba traditü*.

Bi ekintzako olerkia

Lehenean Urrütiako jaunak, beraz Menauton Urrütiakoak, Domenja bere emaztea beste norbaitekin ibiltzen dela bizkarreratzen dio; emaztearen zintzotasun oihuak ez ditu sinesten, iletik, bilotik har eta narrasta ibiltzen du. Berriz ogengabea, errugabea dela *Andereak aldarrikatzen* du. Bigarren zatian, badirudi Santa Klara-ren kondaira sartu dela, Maria Goyri Taldeko ikerlariek erakutsi duten bezala, baina horrek ez dio bere historitasuna kentzen, Santa Klara hori berdin Atarratze Jauregian agertzen baita, bere izenarekin. Gure eresi honetan ez da haren izenik ematen, baina Ahetzeko Etxauzen sortutako andereari santa horren mirakuiliak egoizten, hala nola -behartsu batzuentzat eramaten zituen opilak -beharrrik gabe artile bilakatzea. Oraingoan zatia bukatzen da *Jauna* bere Anderearen errugabetasuna *aldarrikatuz*.

Euskal bertsogintzan hainbat erabili den azken puntuaren teknika hemen ere dakusagu: *kanpoan da bihotzez/hiltzia ükhenen düleni adar biltzera...*

Aldaerak

Ez dira bildutako aldaerak, baina ikerlariek eskainiak; kondairaren izenean *Hauzeko*-ren lekuan Jaurgainek *Ahetzeko* eskaini zigun, baina Haritschelhar-en susmoz erran genezake *Etxauzeko* zela lehen bertsogintzan. Ikerkariaren metrika arrazoineri gaineratu genetzazke deiturenak, alegia Domenja, Etxauzekoa ere zela, beste kantu batean baitio, *sorthu nintzan Etxauzian*. Jaurgainen bigarren zuzenketa da *khexian bethi zira*, pundoa zuzen izan dadin, Fr. Michel-ek berriz *Kexian bethi zia* bildu arren; berdin hirugarren zuzenketa Fr. Michel-ek bildu puntu bitxia *adar ene biltzera*, zuzenduz *eni adar biltzera*, euskara egokiagoan. Ez batak ez besteak ez dute seigarren ahapaldian *zielarik*, *zirelarik* zuzendu, silaba bat falta delarik hor. Gainera *zielarik* züberoeraz *zutelarik* da, hemen ezin onhar ditekena.

Jaurgain-en bi zuzenketak beharbada ez dira haiñ zuzenak, hamargarren ahapaldian Fr. Michel-ek *goiz ophilak* ematen du eta Jaurgainek *ogi opilak*; naski orain *opil* guztiak ogizkoak dira, baina lehen? Araban *arraultzopilak* ere badira arraultzez (omelette, tortilla).

Jaurgain-en beste hirur zuzenketek, ordea, ez dute zentzurik; *ziren* aldatuz, pastoral zaharretan irakur diteken *ziren* zaharragoaren lekuan ez da egoki (hamaseigarren ahapaldian); berdin ez du arrazoin, adieraziaren aldetik- hamahirugarren ahapaldian - *ikusiren* geroaldian ezartzen duelarik, Fr. Michel-en *ikhusten* egokiagoaren ordez; berdin *hor dizü bere büria* "dü" aldatuz, neurtitz luzeegia ematen du; alderantziz Jaurgain-en *dero*

zaharra, Michel-en “dü” baino hobea diteke (hamabigarren ahapaldian Denetan, zazpigarren ahapaldiko *Oi! Jaun Urrütia!* ere silabaz eskaz gelditzen zaigu. Hona elkarren alboan, aldaera batzu; kulatxetan utziz neurtitz berdinak:

Michel

Jaurgain

Haritschelhar

I

Hauzeko anderia
Urrütian khorpitzez
hor dü bere büria
kanpoan da bihotzez

Ahetzeko anderia
.....
hor *dizü* bere büria
.....

Etxauzeko anderia
.....
hor dü bere büria
.....

II

Nur dü bere maitia?
Nahi nüke egia.
Jinkoak nahi badü
hiltzia ükhenen dü

III

Gure Jaun Urrütia
khexian bethi zira;
erradazüt zertako,
ni e'nüzü kanpoko.

IV

Hürrünt zite niganik
eztit zure beharrik;
bazoaza kanpora
adar ene biltzera

.....
.....
.....
eni adar biltzera.

V

Jauna, holako lanak
Hauzeko anderiak
eztitizü ikhasi
hen doazü ihesi

Jauna holako gaizak
Ahetzeko anderiak
.....
.....

Jauna holako lanak
Etxauzeko anderiak
.....
.....

Fr. Michel

Jaurgain

VI

Elhe hoiek ahotik
jalkitzen zielarik
Urrütiak leihoti
therresta dü *ibili*

Elhe horiek ahotik
jalkhitzen zirelarik (oh. zuzenago)
Urrütiak leihoti
therresta dü *ebili*

VII

Jinkoa, zer bizia!
oi! jaun Urrütia
Ni *Hauzeko* etxian
nündüzün bai bakian

Jinkoa zer bizia!
oi! jaun Urrütia,
ni *Ahetzeko* etxian
nündüzün bai bakian

Jinkoa zer bizia
gure jaun Urrütia!
Etxauzeko etxian
nündüzün bai bakian

VIII

Hunat jin behar nizün
ene zorthia züzün,
bihotz min ükheiteko
zure *khexarazteko*.

Hunat jin behar nizün
ene zorthia züzün
bihotz min ükheiteko
zure *khexarazteko*

IX

Ogengabe zü, bethi
mintzo zitzaizt gogorki;
othoi, zure begiak
ütz ditzala khexiak.

X

Goizian goiz *jaikirik*
goiz ophilak eginik,
Hauzeko anderia
lehia dun handia.

Goizian goiz *jeikirik*
ogi opilak eginik
Ahetzeko anderia
lehia dün handia.

XI

Zareta bat büruan
kanporak *jalkhitzian*
Mus'd'Urrütia zian
baratü bai bidian.

Zareta bat bürian
kanporat *jalkhitzian*
Musd'Urrütia zian
baratü bai bidian.

Fr. Michel

Jaurgain

XII

Nun zabilta hain goizik
jauregia *hutsturik?*
Galthatzen *dü* Urrütik
begiak oldartürük.

Nun zabilta hain goizik,
jauregia *hüstürük*
Galthatzen *dero* Urrütik (oh. neurtitza luzeegi)
begiak oldartürük.

XIII

Jauna *ikhusten* düzü
nahi balin badüzü,
noat orai nabilan
zareta hau бүrian.

Jauna, *ikhusiren* düzü (neurtitza luzeegi)
nahi *baldin* badüzü
nurat orai nabilan
zareta hau бүrian.

XIV

Jente eskeliari
emaiteko sokorri
Madama Urrütiak
hartü zütien bidiak.

Jente eskeliari
emaiteko *zokhorri*
Andere Urrütiak
hartü zütien bidiak.

XV

Ophilez zaria beitzen
betherik jente prauben.
Urrütiak zarian
eskia ezarri zian.

(berdin)

XVI

Ophilak ordü hartan
jin *zirien* haillikotan,
Urrütiak *behala*
uste *tronpatü* zela.

Ophilak ordü hartan
jin ziren haillikotan,
Urrütiak *berhala*
uste *trunpatü* zela

XVII

Ehüleko (sic) etxera
zoaza bilbaraztera?
Jauna, *ikhusten* düzü
orai zük badakizü.

Ehülearen etxera (oh. zuzenago)
zoaza bilbaraztera?
Jauna, *ikhusten* düzü
orai Zük badakizü

XVIII

Pharka izadazüt, arren,
bekhaitz e'nüzü izanen
emazte *hun* zirela
orai badit nik proba.

Pharka izadazüt, arren,
bekhaitz e'nüzü izanen,
emazte *huna* zirela (oh. neurtitza luzeegi)
orai badit nik proba.

URRUTIAKO ANDEREA II, ZUBEROERAZ

Sorthu nintzan Etxauz-ian
hazi Garatian Agerrian
eskolatu Baiunian
Madamatü Urrütian

Altzürükü Urrütia
ala lekhü famatia
enetako ia izan düzü
phenaz hiltzeko lekhia

Musde Urrütia bilhoa holli (1)
jaun erretorak hortzak zuri;
haiek biek ni narabila (2)
Urrütian eztezari (3)

Kozinatik kanberala (4)
kanberatik kozinala
hiruetan üngürazi zeitan
bilho adatsa eskietan

Musde Urrütia etzen lotzen
bere tela mihisetan
araxe nahiago beitzen (5)
amoriaren kapitetan.

(1) Ikus Musde Urrutiaz egin bertsoak, J.D.J. Sallaberry-ren argitara gabeko, bilketan, "Mutil bilo horia".

(2) *narabilate*: behar luke, aditz hori hamazazpigarren mendea ezkerro, nonbait, ez da Zuberoan erabiltzen (ik. Tartas, Belapeyre).

(3) *eztezari*: hutsa izango da, *esteiari* "miserable"ren lekuan (XVIII.mendean galdu hitza).

(4) *kozina*: hitz hori ez da sukaldeari aplikatzen Zuberoan, salbu eta Parisen egonda-ko jendeen ahotan; bestelan *kozina*, sukaldaritza da.

(5) Bertso horren aldaera eske kantuetako bi lerro gaineratuz hasten da

(Abenduko gau luzetan
izotz eta karroñetan)
Murde d'Urrütia etzen ageri
ene tela mihisetan
nahixago beitzen
amuriaren kapitetan

Geroxeago ikusiko dugu amorio horien aipamena J.D.J. Sallaberry-k bildutako kantu bilduma zahar batean.

A Baigorri, Baigorri maite
 nik hilik ere hara nahi nuke
 han herriak ere althe nituzke,

.....

Etxauzeko bizkandia
 beldürra düzü ahalkia
 uzten düzü phenaz hiltzera
 zure arreba anderia. (6)

Bizkundiak mithilari
 zela bedi zaldi hori!
 erra bedi urzo hori
 jar gitian bide horri.

Bizkondia armatürik
 zaldi urdina zelatürik (7)
 Urrütian sarthü züzün
 Urrutia ezkapi leihotik (8)

Leizaola: "El Refranero vasco antiguo y la poesía euskérica". *Obras completas*. (II.835.orr).

* * *

III. IV. V.: *Musde Urrütia, Muthil bilho horia, Amak dio alabari.*

Hemen emanen dugun aldaera berria da, J.D.J. Salaberry-ren argita-
 ra gabeko idazkietan badago enkuadernatutako kartila bat, hemeretzigar-
 ren mende hastapenekoa, eskuaren arauera. Asonantziari kasurik egin
 gabe, Fr. Michel-i hiru lerrotan eman zizkioten neurtitzak, guk lauetan

(6) Bertso horren aldaera eta Andereak anaiari egindako deia:

Etxauzeko bizkandia
 non da zure ohoria
 zure arreba anderia
 xangrinez hiltzen ari da.

Corpus-ean eman dugun bertsoa zuberotarrez balinbada badirudi hau Garazi aldeko
 euskaran dela.

(7) Urdina: adierazi zaharrarekin naski, grisa;

(8) Urrütia-ren errepikatze hori behar bada, eresi emailearen hutsa da zeren ez da
 ohitura euskal bertso gintzan eta bestalde, pikoa luzatzenegi du, zuzenago litzateke, *hu(r)a*
ezkapi leihotik, beste hutsak izango dira eresi horrek ez baitu, zuzen emandakoa iduri, agian
 denborarekin ez baitziren hitzak eta notinak gehiago ezagutzen. Nondik nahi, Jean Harits-
 chelhar jaunak nahikoa argitu zuen gai hori bere Euskaltzaindiko sartze mintzaldian,
Baigorriko kantu zonbeit aipatu zituelarik; hau da zalantza gutienik ematen duen kantua.

egokiago arkitu ditugu. Halere *Le Pays Basque* Fr. Michele-en lan ospetsuan 428. orrialdean irakur diteken aldaera gogoratuko dugu.

Musde Urrütia

(doñua: “amak dio alabari”)

Musde Urrütia leihoti (1)

eta ni aldiz kanpoti;

bihotza erdiratü zeitan so ezti bateki

üdüri ziren haren begiak izar zirela zelüti.

Ene xarmagarria,

hüillan düzü eliza!

zonbait aldiz jinen zira, harat meza entzütera:

begiaz kheñu (2) eginen dügü ezin mintzatzen bagira.

Españalako bidia

ala bide lüzia! (3)

Gibelilat so'gin eta, hasperrena ardüra (4)

maitettoaz orhit eta nigarra begiala (5)

Hortzak xuri, begiak beltz (6)

ene maitia zeren ez?

mündü orok diozie, ni nizala traidore

orai arren erradazü, hala nizanez bai al'ez.

Arrestiriko ekhia

zerena düzü erdia (7)

zure eta ene amodioaz plañi düzü mündia

mündü orenen ixilik maite izan behar giria. (8) (Fr. Michel)

(1) Fr. Michel-ek ez du zuberorearen araua zaindu, batean *leihotik*, bestean *kanpoti* ematen du, asonantzia galeraziz.

(2) Fr. Michel-ek ematen duen *begiz kheña* ez da zuberuera, gure euskalkian -dakigularik XVIII.mendea ezkerro *begiz kheñu*, *begiaz kheñü* genioke.

(3) Bi neurtitz horiek *Berterretxen kantoreko* biak oroitaratzen dizkigute:

Andozeko ibarra

ala ibar lüzia!

(4) Neurtitz hori, berdin-berdina “Txorittua norat hoa” delakoan arkitzen da.

(5) Aurreko kantuan bezala maitearen aipamena.

(6) *Hortzak zuri* esaera, Urrütiako anderiarren Be-nafar aldaeran ere, beste kantu batean alegia arkitzen da Urrütiaren ezaugarri bezala ez ordea, erretorarena baizik. Esaera horrekin uste dut inganiozko irri-parrea aipatzen dela.

(7) Fr. Michel-ek hemen *dizü* (ukan) aditza bildu du eta orduan “*ekhiak*” behar genuke, Salaberry-renean *düzü* (izan) ongi dihoa “ekhia”-rekin.

(8) Fr. Michel-i ahoskerako *gia* eman diote, baina kartila zaharragoak *giria* itxura zaharra eman digu.

Egitura. Beste baladen gisa, elkarhizketa ta deskribapenez osatua dago; badirudi akabatu gabea dela. Hartakotz iduri zaigu, Salaberryren idazkien artean arkitu bi zati, beharbada balada hortakoak direla. Bi zatiak enkuadernatu gabeko kartilan daude 1805-1835 tarteko kantuekin batean bilduak, biltzaile izenik gabe.

Aldaera ala beste zati.

Neurtitzen arauera, bi zatiak ezin dira ez *Urrütiako anderia* (Urrütia I) batekoekin etorri, ez eta *Sortu nintzan Etxauzian*, benafartar euskaraz zegoenarekin... gainera zati horietarik luzeenak, ahapaldi berdina du, gure *Urrütiako Jaunaren* kantua erekin.

Muthil bilo horia
ofiziale berria,
gaztetto danik egin hiron andregeiari gortia
kita'zak! kita herria galdu gabetarik bizia.

Kitaturen dut herria
maitexago baitut bizia,
ene aita amak haziren dute ene lehen fruttia
nik ere ikhasiren dut, Espainialat bidia.

Espainiako bidia,
oi hura bide luzia
ardura, ardura gibelerat utzultzen nuien buria
noiz entzuten nien gibeletik hirur balaren hustia

Musde (y) Urruti barkatu

.....
zuk ene arreba, nik zure illoba, biak ditugu traditu
Musde (y) Urruti, barkhatu, zorrak zorra du pagatu.

(J.D.J. Salaberry)

* * *

Ekialdeko be-nafarrera “eskuara” motan agertzen zaigu ahapaldi hau eta baladaren zatian gordezko amorioak aipatzen baldin baziren ez genekien zergatik Urrütia ihesi joan behar zuen (geroago ikusiko dugu Urrütia, “bilho horia” deitua). Bigarren zati horrekin badakigu beste norbaitekin haurra izan zuela eta balaren txistuak entzunik igesari eman zuela. *Sortu nintzan Etxauzian* kantuan badakigu nor dabilen Urrütia gibeletik, Baigorriko bizkonde ta Ahetzeko jauna Urrütia ezkontanaia edo koñata.

Bigarren zatia beharbada, Salaberry-ren ohar bati zor zaio zeren *Musde Urrüti* baladari, “amak dio alabari” doiñua duela jarri baitu azpian, eta hor, nonbait gure gaiari datxikion “argi” bat, bi ahapalditan agertzen da, zeren *Amak dio alabari* delakoak, besteen egiturazko bi ahapaldi baizik ez baititu. Geroztikako morala ote?

Amak dio alabari
 kanailla txarra hi,
 hik behar düna ibili aitoren seme horieki
 ibilteko ez ibil hadi, hihaur üdüri zonbaiteki.

Ama zaude ixilik
 ez erran othoi gaizkirik,
 gaztetarizona inozent dela ez dakizia engoitik
 zure denboraz orhoit eta ez egin othoi nigarrrik.

(Salaberri idazkiak).

Hau ote zen Urrütiaren ohaide gordea, haren lehen frutua hazi behar zuena, eta aitoren alaba ez zena? Hau dirudi hirugarren ekintza lehenean Urrütiak bere emaztea akusatu zuen ogengaberik, gero bere ogena agertzen da, eta Anderiak Baigorriko kondeari dei egiten ohorea garbi dezaion, hirugarren ekintzan Urrütiak ihesi egiten du, utziz ohaidea bere haurrarekin eta... bere emaztea ere, Espäniako egonaldian, bakea etor dakion zain.

Beraz, iduri zaigu, balada bakar baten aurrean gaudela, egituraz hirur zatiak berdinduta baitira eta doñua ere berdinduta. Francisque Michel-ek eman aldaeran, hirugarren ahapaldiak ez dirudi bere lekuan eta azkenik ere jarria ez. Ahapaldi hori ken eta *Muthil bilo horia*-k badirudi elkarhizketaren jarraipena, eta *Españalako bidia* eta *Espainiako bidia* elkarren ondozkoak; azken azkenean ezar genezake *amak dio alabari* direlako bi bertsoak. Balada honek hameka ahapaldi zitukean, gutienik hastapenean.

Idaztankera.

Lehen kantuak baino gehiago du Eresi zaharren tankera, baita ahapaldi askok Berterretxe-n kantorea gogoratzen dute ere, hitzetan eta irudietan.

Oi hura bide luzial ala ibar luzia- (B.K.)

Ama zaude ixilik Arreba ago ixilik

ez erran othoi gaizkirik ez othoi egin nigarrrik. (B.K.)

.....
leta ez egin othoi nigarrrik.

Bihotza erdiratü zeitan so ezti bateki/

Bigabostetan ebaki daitak armarik gabe bihotza (B.K.)

Errepikapena

*kita zak kita herria.../... Espainialat bidial/
Kitatüren dut herria Espainiako bidia.
Musde (y) Urruti barkhatu/Musde (y) Urruti barkatu*

Kontrajartzea

*Zuk nere arreba,/nik zure illoba...
Musde Urrütia leihotileta ni aldiz kanpoti*

Izadiarekin irudiak

Arrestiriko ekhia / zerena düzü erdia

Euskal baladak liburuan erakusten diren ezaugarriak, hemen argi daude. Ez du horrek erran nahi, nahiz gai berari egindako bertsoak izan, denak urte berean egin zirela. Ohargarria da ere bestalde, Urrütia leinuaren kantore horietan denak ez direla zubereroaz eta Eresi zahar gisan, hor daudela Nafarroa Behereko euskaraz ezagutzen ditugun bi baladak?: *Musde Urrütia (Z.)* eta *Muthil bilho horia* alde batetik eta *Sortu nintzan Etxauz-ian* bigarrenik.

* * *

**URRUTIAKO JAUNA ALA HIRUR ERESIZ
BAT EGITEA? FIKTIZIOA.**

III (Züberoeraz. Fr. Michel)

Musde Urrütia leihoti
eta ni aldiz kanpoti,
bihotza erdiratü zereitan so ezti bateki
üdüri ziren haren begiek izar zirela zerüti

Ene xarmagarria
hüillan düzü eliza;
zunbait aldiz jinen zira harat meza(ren) entzütera
begiaz kheifü eginen dügü ezin mintzatzen bagira.

Hortzak xuri, begiak beltz
ene maitia zeren ez?
mündü orok diozie ni nizala traidore
orai, arren, erradazü hala nizanez bai al'ez.

Arrestiriko ekhia
 zerena düzü erdia
 zure eta ene amodioaz plañi düzü mündia
 mündü ororen ixilik maite izan behar giria?

(IV) (Nafarreraz, Salaberry, Haritschelhar)

Muthil bilo horia
 ofiziale berria,
 gaztettodanik egin hiron andregeiari gortia
 kitazak kita herria! galdu gabetarik bizia.

Kitaturen dut herria
 maitexago baitut bizia;
 ene aita amek haziren dute ene lehen fruttia
 nik ere ikasiren dut, Espainialat bidia.

Espainiako bidia
 oi! hura bide luzia!
 ardura, ardura gibelerat utzultzen nuien buria,
 noiz entzunen nien gibeletik hirur balaren hustia.

(Züberoeraz, Fr. Michel) (III.azaltzen dena)

Españalako bidia
 ala bide lüzia!
 gibelilat so egin eta, hasperrena ardüra
 maitettoaz orhit eta nigarra begiala.

(Nafarreraz, ibidem)

Musde (y) Urruti
 Musde (y) Urruti barkatu,
 zuk ene arreba, nik zure illoba, biak ditugu traditu
 Musde (y) Urruti barkatu, zorrak zorra du pagatu.

V. (Züberoeraz Salaberry)

Amak dio alabari
 kanaila txarra hi!
 hik behar düna ibili aitoren seme horieki
 ibiltekoz ibil hadi, hihaur üdüri zonbaiteki.

Ama zaude ixilik
 ez erran othoi gaizkirik
 gaztetarzüna inozent dela ez dakizia engoitik?
 zure denboraz orhoit eta ez egin othoi nigarrrik.

AZKENEAN ZER?

“Muthil bilo horia” Salaberry-ren kartiletan zegoen, baina bere 1870.ko bilduma ez zuen argitaratu. Eresi hau ote da laugarren bat? ala *Musde Urrüti* delakoaren zatia? Aurretik eman dugun fiktizioak badu soineko gaizki josi baten itxura. Agian, gai berdinarekin bi balada egin ziren, neurri berdinean. Hola lau Ekintzatakako Eresigaia genuke:

Lehen ekintza. Urrüti jeloskorra, bekaitza, emaztearen zintzotasunaz zalantzak eta susmo txarrak baditu, tormentatzen du (biloa herresta), itsuskeria, horrengatik, andrearen bertutea goraiatzenago da, Andere Santa Klarari gertatutakoa hor kondatuz (berdin *Atarratze Jauregian* baladan, santa horren aipamena). Hau da Fr. Michelen *Hauzeko Anderia*, Jaurgainen *Ahetzeko Anderia* eta Haritschelharen *Etxauzeko Anderea*.

Bigarren Ekintza. Emazte fideak *Etxauzeko Andereak*, beste norbaitekin senarra ibiltzen zaiola salatzen du, eta gainera aitunen alaba ez den batekin. Ohorearen garbitzeko —Baigorriko Bizkondea den— bere anaia deitzen du; lehen ekintzaren jarraipena delako, segurtamena badugu, zeren Anderea hemen ere “biloa herresta” erabilia baita. Gainera hemen Etxauzeko dela dio, eta Ahetze Urdiñarbeko lurra Baigorrikoa izanki, bigarren izen hori erabil zezakean.

Hirugarren Ekintza. III. eta V. baladak bilduta. Urrütiaren amorea ta haren ama mintzatzen dira, lehenak aitortzen du Musde Urrütiak “bilo horiak” haur bat egin diola, eta amak hori duela irabazi, aitunen seme batekin ibiliz eta ez “bera idüri” batekin.

Laugarren Ekintza. IV. balada litzateke. Bigarren Ekintzan, Urrütia leihotik kanpo ihesi joan zela, Baigorriren beldurrez jakin badugu, hemen, aldiz, “bilo horia”berriro azaltzen zaigu, Espaiñiara ihesi, eta jarraikizalea (naski Baigorri) delakoak “zuk ene arreba traditu...” esaten dio, eta haiñ zuzen Etxauzeko Anderea Baigorriko kondearen arreba zen. Halaz ere baladaren egileak dio “zorrak zorra duela pagatu” zeren Baigorrik beste horrenbeste egin baitzion Urrütiaren ilobari.

Holaxe, hamabostgarren mendeko direnaz gerotiz, züberoeraz —Berterretxez kanpo— beste hirur eresi bagenituzke eta Ipar Naparroatik bat, Urrütia-Altzürükü jaunaren egitateaz sortuak.